

CRONOLOGIA D'UN PROJECTE

EL NOU SANTUARI DE NOSTRA SENYORA DE MERITXELL

Fins a bastir un edifici hi ha un llarg camí per recórrer. S'apleguen ocasionalment un grup variat de persones que tenen motivacions diverses i sovint contradictòries. Aquesta intrahistòria ningú la recorda però explica, com cap altra, el resultat final de moltes obres d'arquitectura¹.

En el cas del monument més visitat d'Andorra: el **Santuari de Nostra Senyora de Meritxell** és curiós el camí que va seguir fins a acabar liderat per l'arquitecte **Ricardo Bofill**. Partint de la documentació conservada a la biblioteca del **Consell General**, que amablement ens han deixat revisar, i de les converses amb l'arquitecte **Pere Aixàs** tracem a continuació un apunt del seu recorregut.

Fotografia amb el Santuari cremat en primer pla i la construcció del nou en un segon. Fotografies del llibre *Construccions Mariné*, 25 aniversari empresa al donem les gràcies per les vistes.

¹ En el llibre *Il gioco dell'architettura. Dialoghi su ieri, oggi i domani* (2017), els arquitectes Paolo Portoghesi i Leone Spita reflexionen sobre la professió i comenten el complex camí que porta a l'obra final. Recorden el plany del cineasta Michelangelo Antonioni que pateix el mateix problema per rodar una pel·lícula i creu que potser l'arquitecte ho té quelcom millor: *Un film è come un edificio. Niente è finito come un film quando è finito. Forse un edificio. E si è allo scoperto, esposti agli sguardi e all'ironia di tutti, senza poter raccontare la propria personale avventura che non è registrata nel film, né nella sceneggiatura. Esposto quindi alle critiche o all'amore o alla passione e il regista non può fare più nulla. Forse un architetto...*

1971 CONCURS PREVI

A finals de la dècada dels anys seixanta del segle passat el **Consell General** era conscient de les limitacions que tenia **Meritxell** per acollir les celebracions de la diada nacional. Així, tot just encetat l'any 1971, es convoca un concurs on es demanava²: *salvaguardar, ampliar, millorar i valorar, 1) els contorns, 2) la Representació Nacional, que significa Meritxell, i 3) l'adequació dels àmbits tant interiors com exteriors*. Es van presentar 13 equips entre andorrans, catalans i perpinyanesos. Dels nacionals hi havia el director d' OCCE, el director de Construccions Catalanes (en les actes es recullen pel càrrec sense nom ni cognom) i finalment **Pere Aixàs** amb els seus companys del grup **MAD Josep Urgell, Sergi Godia i Antoni Palau**³. Dels catalans **Àngel Serrano, Enric Llimona, Miquel Villanueva, Josep Brugal i Pere Mª Cendoya** i, finalment, dels francesos, **Zygmund Knyszewski, Georges Wursteisen, Charles Cervelló i Jacques Dalbera**.

El dia de Sant Jordi d'aquell mateix any es reuneix per segona vegada el jurat, primer a Meritxell i després al Consell, per decidir els guanyadors. Es tracta de 12 persones representants del Consell, del Comú de Canillo, del Bisbat, de la Conselleria de Treballs Públics i quatre arquitectes lliberals, dos espanyols i dos francesos⁴. Com va recollir l'acta d'aquella reunió⁵: *cal remarcar les característiques personals dels membres del Jurat: la Religiosa, la PolíticoAdministrativa i la Tècnica*.

El jurat va examinar els treballs i defineixen tres grups⁶: a) *un aspecte sumptuari, monumental, de gran format expressiu i de construcció tancada*; b) *altre d'òptica relativa al sector propietat del Consell General, que simplificava els àmbits i ordenacions urbanístiques de les zones properes*; c) *Finalment, les d'una òptica de gran angular, que induïen a uns estudis i metodologia urbanística amb pols d'atracció, lluny d'una espectacularitat formalista i del moment, que incloïen un missatge a recollir en el temps i en l'espai*.

El primer premi serà per **Charles Cervelló i Zygmund Knyszewski**; el segon pels arquitectes **Miquel Batalla Peralta, Àngel Serrano, Esteban Vidor**, amb el lletrat Pere R. Curalps; dos tercers per **Jean Blanc, Jacques Dauvergne i Georges Rigail** per un costat i **Pedro Mª Cendoya Martínez i Josep Ballesteros Godia** per un altre. Finalment el jurat va atorgar una menció especial a l'equip encapçalat per **Pere Aixàs i Antoni Palou**.

² Acta de la Secretaria General del Consell General del 23 de març de 1971 (ref. 945/57/S/71).

³ Aquest és el nom que recull l'acta comentada en el punt anterior però, segons Pere Aixàs, el seu company es diu Antoni Palou i no Palau. Quelcom similar va passar amb l'arquitecte de Ràdio Andorra que és Robert Trilher i no Robert Fhiler, tal com hem deixat explicat en l'article: *Ràdio Andorra i l'hotel Rosaleda: diferències íntimes*.

⁴ Segons l'acta el jurat estava format per (transcripció literal): M. I. Sindicatura; M. I. Sr. Manuel Cases Pueo, Conseller Major; Hble. Sr. Pere Rossa Naudí, Cònsol Major de Canillo; Rnd. Sr. Lluís Serdà Prat, canonge-arxiver-Seu d'Urgell; Rnd. Sr. Pau Vidal Vidal, Palau Episcopal-Seu d'Urgell; Rnd. Sr. Luís Pujol, Arxiprest de les Valls-Andorra la Vella; Sr. D. Armando Mas Tulla, Provenza, 337, 2^a, Barcelona; Sr. D. Isidre Poudevida i Fon, General Mitre, 64-66, 4rt-b, Barcelona; Sr. D. Bonaventura Adellach, Oficina de Treballs Públics-Andorra la Vella; Mr. Joseph Benezet, 47, Boulevard Clémenceau, Perpinyà; Mr. Bordes Jean, Rue Couate, Villa Floride, Foix.

⁵ Veure nota 2.

⁶ Ibidem.

És interessant resseguir les idees que el jurat va destacar de cada premiat, ja que, algunes d'elles, tornen a aparèixer en el projecte de l'equip que liderarà **Ricardo Bofill** dos anys després. Concretament del primer premi es ressalta la voluntat de crear dos pols d'interès: un esportiu, a través d'un telecabina, i un turístic amb la formació d'un llac. Per contra, no es veu tant clar que s'afecti l'altra banda del riu. Tant el tema del llac com el de saltar a l'altra banda de la vall són idees que veurem en el projecte capitanejat per **Bofill**. Massa coincidències per no pensar en què van ser traspassats d'aquest primer concurs.

Tanmateix no deixa de ser curiós els comentaris que el jurat va fer en la menció honorífica de l'equip d'en **Pere Aixàs**: *el jurat ha cregut oportú fer una menció especial al treball presentat per un grup d'arquitectes joves... Aquest té una disposició racional i orgànica. Han comprès la idea, però no obstant resulta monumentalista dins l'esperit medieval... s'haurien de veure en petita escala per a poder apreciar el que se'n podria obtenir d'aquest tipus de construcció inquieta i moguda.*

1.- Al primer premi:

Ha sabut generar dos pols d'interés, un esportiu (telecadires) i altre turístic (llac natural) com a base positiva per a aconseguir un assentament d'interés, i que mantingui viva la flama espiritual del Santuari.

Retall de l'acta de l'Acta del Jurat qualificador dels treballs presentats amb motiu del concurs d'idees per l'ordenació del Santuari de N. D. de Meritxell, reunit a la cada de la Vall el dia 23 d'abril de 1971, per a l'atorgament de premis" amb part del comentari al primer premi.

1972 INCENDI DEL SANTUARI

La diada de 1972 va acabar amb tragèdia. A la matinada un incendi va devastar el Santuari. Les mostres de condol arribaren d'arreu, sobretot dels països veïns. Des d'institucions, tant públiques com privades, fins a gent a títol individual els signes d'aflicció eren innombrables. Una de les cartes rebudes va ser la de l'escriptor Salvador Espriu, figura rellevant de les lletres catalanes. En ella donava el seu parer sobre la reconstrucció del Santuari i sobre possibles autors suggerint que Sergi Mas fes una reproducció de la imatge desapareguda⁷:

...cal al meu entendre, refer-lo prescindint del tot del record del vell edifici. Jo aconsellaria de seguir les tendències de la més nova -i noble- arquitectura, sense, però exageracions ni estridències genialoides i demagògiques de cap mena i tenint molt en compte, és clar, l'ambient, el paisatge i el profund sentit de continuïtat històrica andorrana... Hi ha avui, a Andorra, a França i a Catalunya (perquè és una obra que afecta, en la proporció i la jerarquia adequada els tres països), molt bons i assenyalats arquitectes, entre els quals Antoni de Moragues i Gallissà, actual Degà del "Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears". Hi hauria de col·laborar un gran escultor: Josep Maria Subirachs, per exemple. I en sembla indiscutible que s'hauria d'encarregar a Sergi Mas la reproducció exacta, fidelíssima, de l'antiga imatge per dissort cremada... Es pot dur, tanmateix, a terme aquesta complexa i indefugible comesa col·lectiva, sense presses però sense ajornaments ni pauses,

⁷ Registre d'entrada al Consell General 18.12.1973 nº 1359-sc

amb tota la reflexió que calgui, sense pretensions, sense orientacions, sense vanitat, ni rivalitats, ni personalismes, amb tota mena de garanties tècniques, amb subjecció al més estricte i exigent bon gust (evitant, sobretot, el pastitx, romànic o de qualsevol altre estil!), sense escatimar esforços, ni mitjans, ni diners...

SALVADOR ESPRIU

Si, com sempre, el Santuari de Meritxell ha quedat destruït d'una manera absoluta, cal, al nou edifici, expressar el respecte per tot el que ha quedat del vell edifici. Jo aconsellaria de fer-ho amb l'ús dels materials de la nova - i antiga - arquitectura, sense, però, exagerar-ho ni extralimitar-se en els costos i donar aquests de cap mena. Tant molt en costar, és clar, i amb tot, el resultat i el resultat de l'edifici de continuïtat històrica andorrana. Es podria pensar com a una entesa, per exemple, la reconstrucció i modernització d'algunes parts del Santuari de la Virgen del Camí. Hi ha aquí, a Andorra, a França i a Catalunya (perquè aquesta és una obra que afecta, en la proporció i la jerarquia a diferents, els tres països), molt bones i alienats arquitectes, entre els quals Antoni de Moragas i Gual, actual director del "Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears". Hi hauria de col·laborar un gran mestre: Josep-Maria Subirachs, per exemple. I un senyor d'edificacions que hi hauria d'encarregar a Sergi Mas la nova planta i l'estructura, de l'antiga i mateixa que havia de ser. A la Andorra és molt rica, els andorrans són, en general, bons. I França i Catalunya no són pobres. És pot dir, tanmateix, a terme aquesta complexa i interdisciplinària obra col·lectiva, sense perdre però sense aconseguint-ne cap altra, amb tota la reflexió que calgui, sense pretensions, sense

Carta de Salvador Espriu al Consell General del 24 de novembre de 1974 expressant, amb la seva característica lletra, el seu condol i donant idees per la reconstrucció alhora que apunta a l'arquitecte Antoni Moragas i als escultors Josep Mª Subirachs i Sergi Mas com a col·laboradors.

Per la seva banda el **Cercle de les Arts i les Lletres del Principat d'Andorra** va oferir la seva col·laboració vindicant els seus associats com a futurs participants⁸:

... la nostra oferta va encaminada a col·laborar, primer amb aquest organisme – oferint idees i suggeriments- i posteriorment amb els responsables tècnics amb l'aportació dels nostres coneixements o tot simplement del nostre treball... creiem que seria una falsa modèstia el creure que entre la gran quantitat de gent que treballa a les Valls ni hem de trobar els suficients per a realitzar la reconstrucció de Meritxell... sense donar gaire monumentalitat a les construccions, ans el contrari, intentant preservar el paisatge i salvar-lo d'atzagaiades arquitectòniques preservant el lloc i el seu entorn. La grandesa de Meritxell més que en la sumptuositat dels edificis s'hauria de conseguir amb la seva irradiació esperitual...

De mentre el **Consell General**, amb **Francesc Escudé** de Síndic i **Eduard Rossell** de Sotssíndic, no restava de braços plegats. Obrir immediatament una subscripció popular per sufragar les despeses de la reconstrucció i encarregar els primers estudis als arquitectes andorrans **Pere Aixàs** i **Albert Pujal**. Al final d'aquell any hi va haver

⁸ Arxiu Consell General, còpia sense datar.

eleccions al Consell i es va triar **Julià Reig** i **Marc Vila Riba** com a nous síndic i sotssíndic.

AVIS

SUBSCRIPCIO CONSTRUCCIO SANTUARI N.D. DE MERITXELL

Per acord del M. I. Consell General de data 19 de setembre de 1972, ha quedat oberta en cada una de les Entitats Bancàries de les Valls, una subscripció pública per a recollir les aportacions destinades a tal fi.

1973 L'EQUIP D'ARQUITECTES

El nou Consell va veure interessant els suggeriments d'**Esprui** i poc després de prendre possessió el Síndic i el Sotssíndic li contestaren per expressar-li que compartien la idea de fer quelcom contemporani. Tot seguit convidaren a **Moragas** i **Subirats** i, també, a **Ricardo Bofill** i **Oriol Bohigas** a sumar-se als arquitectes andorrans.

Compartim plenament l'esperit que vostè pregona per la reconstrucció del Santuari: una assenyada i equilibrada línia actual, d'acord amb el temps en el qual vivim, emmarcada en el context psicològic del País.

Paràgraf de la carta de contesta a Salvador Esprui dels Síndics de data 14 de febrer de 1973 (Biblioteca Consell General, 204/SA/73).

Hem pres contacte amb els senyors Oriol, Bohigas, Ricard Bofill i també amb el Sr. Antoni de Moragas, a fi d'assolir una millor comprensió del problema que pot representar la reconstrucció del Santuari.

Paràgraf de la carta dels Síndics dirigida a Josep Mª Subirats de data 14 de febrer de 1973, tot just un dia després de contesta a Esprui. El mateix dia s'envien cartes similars a Moragas, Bohigas, Bofill, Aixàs i Pujal (Biblioteca Consell General, 206/SA/73).

Les converses entre el Consell i els tècnics es concretaran cap al maig amb la formació d'un equip format pel **Taller d'Arquitectura de Ricardo Bofill**, l'estudi **MBM d'Oriol Bohigas** i els arquitectes **Pere Aixàs** i **Albert Pujal**, essent Bofill el que portarà la

veu cantant. L'equip va expressar al Consell la intenció de conservar el vell edifici, crear un nou temple contemporani i intervenir en l'entorn.

Seguint les directrius que vam exposar en la citada reunió i recollint les observacions que ens van ser adreçades pels M.I. Consellers Majors, la M.I. Sindicatura i el Sr. Pere Canturri, la nostra intenció es respectar les ruïnes del Santuari i proposar una arquitectura nova, que sense oblidar les tradicions històriques i nacionals del poble andorrà, representi un monument arquitectònic del nostre temps, dins la línia d'austeritat que caracteritza l'estètica de les Valls. Així mateix ens sembla imprescindible d'extendre el nostre treball a un tractament del paisatge i a una proposta d'urbanització general del territori entorn del Santuari.

Per a realitzar aquest treball els equips del Taller de Arquitectura de Ricard Bofill i l'equip Bohigas, Mackay, Martorell s'han posat ja en contacte amb els arquitectes Pere Aixàs i Albert Pujal i els termes de la col·laboració s'han fixat de comú acord.

Fragments de la carta que, des del Taller d'Arquitectura, dirigirà Salvador Clotas (literat que treballava amb Bofill i que portarà tot el tema administratiu del projecte a més de signar totes les cartes de l'equip d'arquitectes), al Consell en nom de l'equip d'arquitectes amb les primeres idees (Consell General, dada: 19.5.1973, núm. 154-A).

A principis del mes de juny el **Consell**⁹ va decidir encarregar una **memòria amb croquis i perspectives** a l'equip d'arquitectes, que abans d'acabar el mes ja van contestar amb unes indicacions per conservar l'entorn de Meritxell fins que es tingués enllestit el projecte. Així es demanava¹⁰: 1) preservar el *Territori Visual* que ha de ser intocable i fins i tot, *estendre aquesta preocupació a tots aquells punts que tinguin visibilitat des de la zona de la Capella*. 2) no permetre *exploracions en les ruïnes de la Capella*. 3) no concedir *permisos de noves construccions, modificacions dels edificis actuals, pintura etc.* en el poble de Meritxell i en el paisatge que l'envolta. 4) *aturar els treballs en els dos edificis singulars que s'estan construint en aquella zona fins que no es trobi una solució concreta*.

A l'agost l'equip d'arquitectes van presentar una extensa memòria on fixaven les idees del projecte partint, segons diuen, d'un programa suggerit pel **Consell** en el qual, sospitem, podria haver alguns dels temes indicats pels participants del concurs de 1971 així com pel **Cercle de les Arts i les Lletres** a la vista del document. La memòria s'estructura en diversos apartats amb propostes precises que pel seu interès passem a resumir:

LA NOVA SIGNIFICACIÓ DE MERITXELL

- *Quant a l'aspecte religiós: remodelació de les ruïnes del Santuari que permetrà crear un adequat ambient -ahora nou i ple de records històrics més popularment*

⁹ Arxiu Consell General 771/SA/73 i 852/SA/73

¹⁰ Ibidem registre d'entrada 2.07.1973 nº 205-A

arrelat- pel cambril de la Verge; construcció d'un àmbit més gran per a les celebracions litúrgiques, que quedarà unit a les ruïnes i al cambril i en el que hi podrien ser inclosos els espais representatius de les sis Parròquies d'Andorra; creació d'una esplanada a l'aire lliure que pugui comunicar-se amb els espais interiors i amb el cambril...

- Quant a l'aspecte nacional: construcció d'espais adequats per a la sala de reunions del Consell General de les Valls i per a les Assemblees Magnès, amb possibilitats plurifuncionals per les diverses comeses de govern; previsió d'estatge temporer pels membres del Consell i pels invitats oficials que calgui convocar; organització de grans espais de reunió i d'oci -restaurants, menjadors a l'aire lliure, amfiteatres, serveis diversos- que aglutinin l'expansió del poble andorrà...

- Quant a l'aspecte cultural: establiment de la seu central d'un Centre d'Estudis Andorrans... que tindria els elements rectors i representatius a l'àmbit significatiu de Meritxell (sala per a congressos, aules d'estudi, Biblioteca, Museu, Tallers per al foment de les activitats artístiques andorranes); construcció d'un sistema flexible d'hostalatge que permetés la residència continuada d'estudiosos i especialistes...

MERITXELL COM A SÍMBOL

Vàrem eliminar, però, de seguida la imatge d'un Meritxell luxós i expressiu d'una ostentació buida i injustificada... La idea de monumentalitat només es refereix a la imatge d'un conjunt trobat per una idea arquitectònica i urbanística ben forta, capaç de fer-lo distingible, de ser reconegut i de produir un impacte visual com a obra d'art. La disparitat i diversitat de funcions calia incloure-les en un únic conjunt, que com a obra d'art fos un símbol inèdit en el paisatge...

INSERCIÓ DEL NOU CONJUNT EN EL PAISATGE

Entre les solucions coherents que podia oferir el problema, vàrem profunditzar-ne en dues... La primera consistia en treballar el paisatge acceptant i reforçant la seva pròpia morfologia, és a dir, acusant una sèrie de terrasses en el mateix sentit de les corbes de nivell... Una segona solució consistia en treballar contra la morfologia del paisatge, o sigui, traçant un edifici que s'enfrontés perpendicularment a les corbes de nivell... Aquesta solució va resultar molt més factible i harmoniosa, ja que es necessitava molta menys quantitat de terreny i, a més a més, el conjunt era més clarament visible des de les dues entrades de la vall... El campanar i el pont havien de ser, doncs, com les matrius formals del nostre projecte... traçar una forma lineal continua que servia d'enllaç de muntanya a muntanya, com un tal perpendicular al paisatge... es tracta, per tant, de fer una mena de pont-carrer que es diluís cap a les dues muntanyes fonent-se en un paisatge-carrer... com una línia ideal que a vegades quedarà interrompuda, a vegades transparent a través de porxades, que anirà canviant de nivells i volums oferint nous enquadres visuals però mantenint sempre una continuïtat inalterada dels elements naturals. Un fet paisatgístic nou serà la creació d'un llac artificial que actuarà de mirall de la part central del conjunt, que acusarà millor la continuïtat de la naturalesa del lloc -subratllat fins i tot per un element típicament "pirinenc" com el llac-

Perspectiva general que amablement ens ha cedit Pere Aixàs component de l'equip d'arquitectes. Es veu clarament la idea d'una línia transversal que talla la vall de muntanya a muntanya sobre la que s'arreglaren edificis, espais, etc. El centre del projecte era el carrer-pont sobre el llac artificial .

ELEMENTS DE LA MORFOLOGIA DEL NOU CONJUNT

Segons el primer nivell de percepció, hom pot copsar la totalitat del monument-símbol, tal com l'hem explicat fins ara, com una línia de comunicació de muntanya a muntanya, significativament inserida en el paisatge, que descendeix en forma d'escalinata, travessa al vall, forma una cortina amb transparències entre els pilars...

-Eix de perspectiva oest. Línia de 10-20 m d'amplada que talla el bosc o els altres elements naturals i que connecta amb l'Anfiteatre Cultural...

-Anfiteatre Cultural. És l'acabament superior de l'escalinata... des d'aquest anfiteatre es podrà llegir tota la línia generativa del conjunt i constituirà una atalaia, un mirador, des del qual aquest línia agafarà tot el seu caràcter simbòlic i representatiu de la integració espiritual del país, el seu paisatge i la seva gent...

-Escalinata. Vista des de la vall o des de l'antic recinte de Meritxell marcarà clarament una sèrie de graons monumentals, com plataformes regulars i ordenades... El gran tall que aquesta Escalinata produeix en el paisatge, cal que sigui accentuat amb un tractament paral·lel de la vegetació natural del seu entorn. També caldrà accentuar-lo amb la instal·lació de mitjans audiovisuals que poden obtenir efectes tan atractius com el del bosc enllumenat, la llum en cascada, la muntanya parlant, etc.

-Carrer-pont. És el nucli fonamental del conjunt... on s'hi situarà tot el programa funcional de les necessitats reals que s'estableixin...

.Creuament. Punt on es tallen perpendicularment les dues estructures vials -la carretera i el pont-carrer-

.Viaducte sobre Blau. Des del creuament, arrenca la primera part del carrer-pont a diversos nivells... al nivell inferior un aparcament cobert... Al segon nivell, un passeig de vianants obert lateralment amb tallers, botigues d'artesanía, etc. Al tercer, el Bar, el Restaurant i les terrasses amb els serveis corresponents. L'últim nivell -que és ja la coberta del conjunt- és un gran passeig a l'aire lliure amb immillorables vistes sobre la vall... Sota d'aquest pont, es construeix un llac artificial aprofitant les condicions topogràfiques del terreny i tancant el curs del riu en els dos extrems... El llac i el pont són unes imatges que lliguen profundament amb les característiques tradicionals del paisatge d'Andorra..

.Signe vertical. Accés per a vianants representatiu al recinte religiós cultural de Meritxell. Aquest accés és de doble procedència: dels vianants que han creuat el Viaducte i dels que han deixat els vehicles a l'aparcament a l'aire lliure, situat al costat del poble de Meritxell..

.Viaducte sobre Verd. Es la continuació del "Viaducte sobre Blau" a través del "signe vertical"... com el contacte amb el terreny és a través de peus drets, permet el pas total de les vistes i àdhuc de públic i dels habituals del camp en aquella zona. Sobre aquesta successió de pilars, s'ubiquen els serveis fonamentalment culturals i cívics...

.Esplanada de Meritxell. L'últim tram del viaducte creua l'Esplanada amb el seu centre cultural obert i el lloc de representacions sacres i profanes... L'estructura del nou santuari amb les sis capelles laterals i les grades que formen un escenari ampliable se situa immediatament sota el Viaducte...

-Columnata. És la prolongació del Gran Passeig que circula per la coberta de tot el conjunt, quan ja ha quedat situat en contacte amb les cotes naturals del terreny. És una zona pavimentada de 10-15 d'amplada i marcada per una successió de columnes de caràcter escultòric...

-Amfiteatre Popular. Se situa al final de la Columnata, en una cota alta de la muntanya, al límit Est del conjunt. És un espai convex, amb vistes dirigides cap a l'eix...

-Eix de Perspectiva Est. Serà un simple tractament de la muntanya, com un tallafoc que s'anirà esfumant...

PROGRAMA DE L'EDIFICI-PONT

El programa que nosaltres donem és un suggeriment... 1) Església. En la zona de les actuals runes del Santuari, (que es restaura a tall d'edifici romàntic fins a refer i isolat l'absis derruït i on podrà venerar una imatge de la Mare de Déu de Meritxell), es preveu un espai tancat, centre de les celebracions litúrgiques... 2) Dues cases... 3) Residència refugi... 4) sala de reunions i menjador propi de Consell de les Valls... 5) Restaurant públic... 6) Bar i terrassa... 7) Centre d'estudis andorrans... 8) Tallers... 9) Botigues i quioscos... 10) Serveis mèdics... 11) Guarderia... 12) aparcament...

Perspectiva facilitada per Pere Aixàs amb el recorregut longitudinal de banda a banda de la vall.

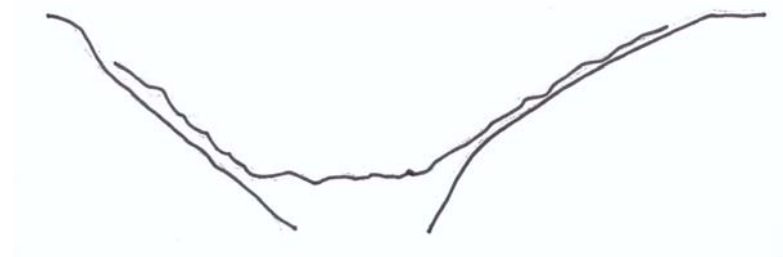
Com queda palès en la memòria que acabem de repassar es volia traçar una potent marca en el territori una línia de costat a costat de la vall sobre la qual s'arregleraven tot un seguit d'equipaments. El centre d'aquest curs era el fons de vall amb el qual es volia generar un llac artificial sobre el qual se situava l'edifici estrella, com diran ells, el nucli fonamental del conjunt: el carrer-pont. El Santuari es restaurava i es creava un nou al costat alineat amb la resta d'espais sobre el camí marcat de muntanya a muntanya.

La defensa d'aquestes idees es fa fer al Consell el mateix agost amb tot l'equip d'arquitectes (Bofill, MBM, Aixàs i Pujal) en presència els Síndics i el Conseller Major **Lluís Call Vidal**. En el document que va recollir l'acte queda clar la centralitat de la idea de catenària que uneix ambdós costats de la vall. El redactor de l'acta no va

trobar millor forma d'expressar-ho que amb un croquis molt revelador acompanyat del comentari:

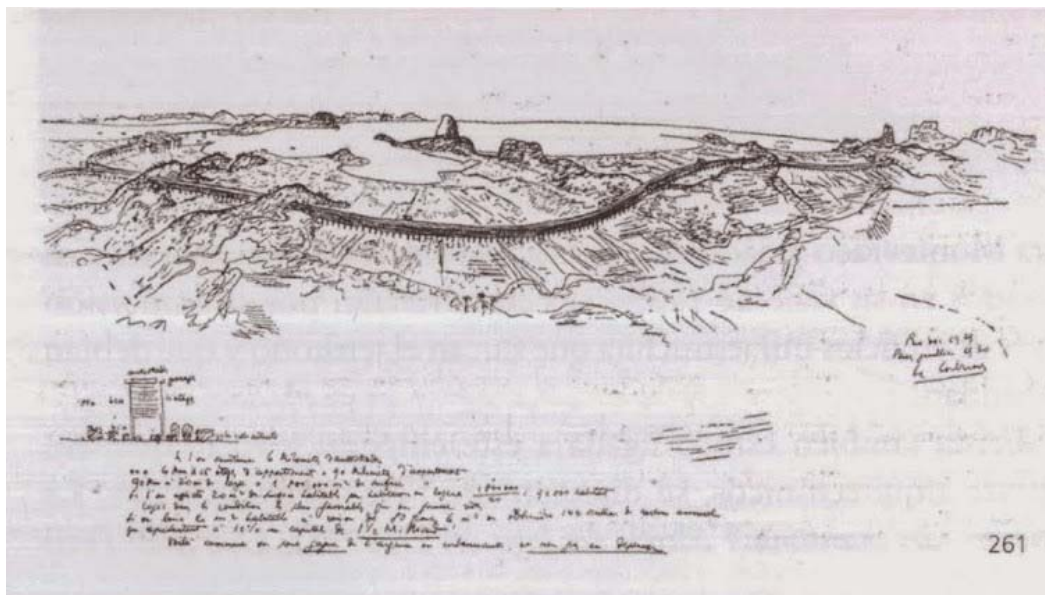
Per tant, s'inclinen per fer una LÍNIA (i aquesta és la “idea fonamental”) que vagi en direcció al paisatge. En aquesta línia si haurien de posar totes aquelles coses i elements que no són quotidians, no normals, les que poden unir als andorrans. Per tant, la línia espiritual-religiosa-política i cultural ha d'anar en sentit contrari al paisatge

Croquis recollit en l'acta de la reunió del 2 d'agost de 1975 que expressar gràficament la idea generadora de la proposta de l'equip d'arquitectes.

La veu cantant en tot el procés la va portar **Ricardo Bofill** que començava a despuntar en l'àmbit internacional. **Pere Aixàs** recorda una anècdota sucosa d'aquell dia que l'hi va sobtar. Bofill va encetar la presentació del projecte dient que ell era un dictador de l'arquitectura i que no permetia les crítiques. Afortunadament el projecte va agradar i no va caler portar la contrària a l'immodest arquitecte¹¹.

Ara bé, aquesta potent i, ahora, invasora idea topogràfica era quelcom que rondava l'arquitectura contemporània. Cal recordar com **Le Corbusier**, referent dels joves arquitectes, va projectar el **Plan Obús d'Arger** (1931) i, sobretot, com **Vittorio Gregotti** per les mateixes dates estava bastint la lineal **Universitat de Calabria** a Cosenza (1973-79).

¹¹ Segons Òscar Tusquets: *Ricardo Bofill era a principios de los años sesenta un joven arrogante que inevitablemente tenía que provocar nuestra envidia.* (Amables personajes, 2017),

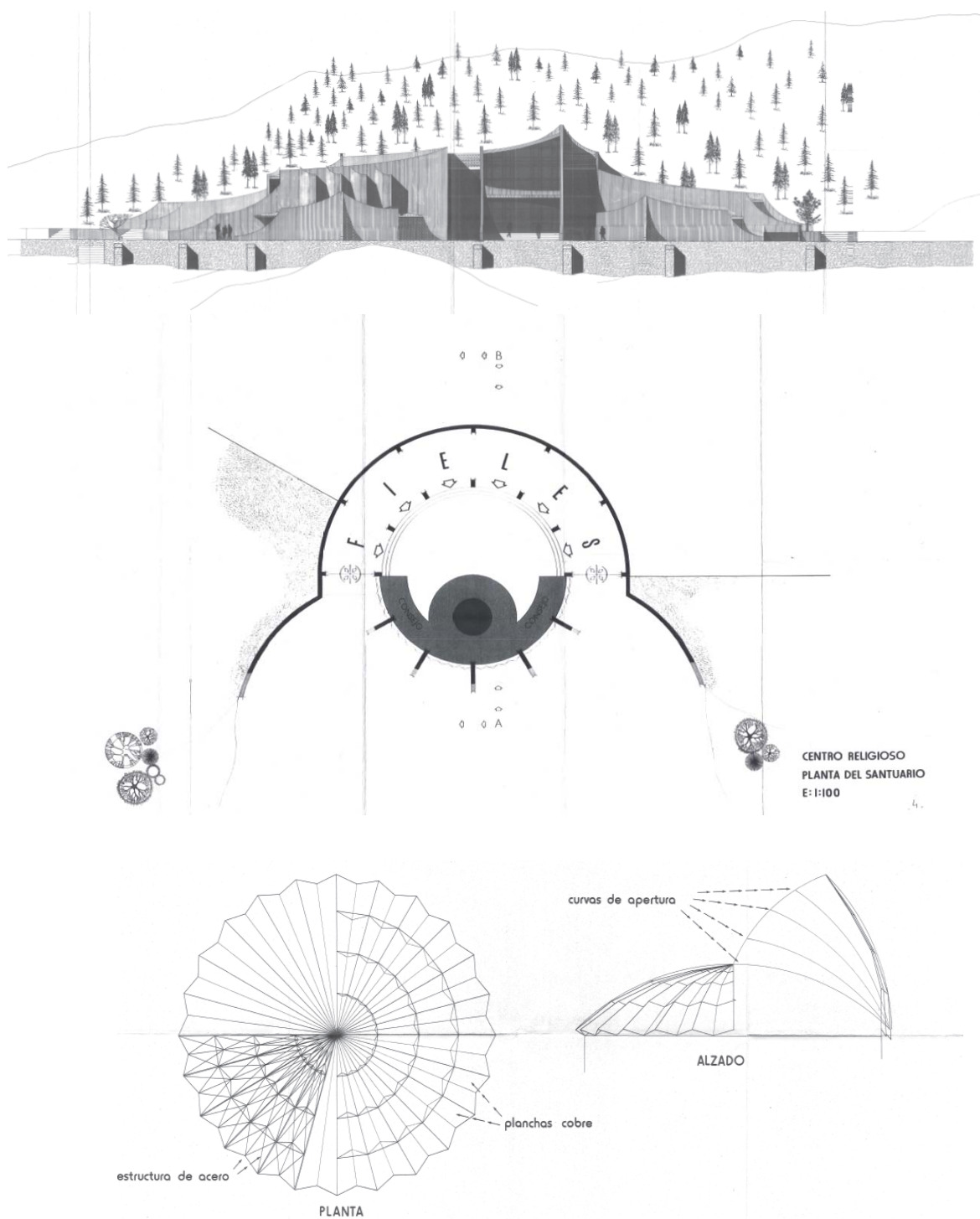
Croquis del Plan Obus de Le Corbusier per Alger on proposa una autovia que ressegueix la costa sota la qual es situen els edificis.

Maqueta del projecte de la Universitat de Calabria a Cosenza de V. Gregotti i vista de l'eix central. Com podem veure un llarg passeig va superant les diferents obstacles topogràfics, idea molt similar al projecte presentat per a Meritxell.

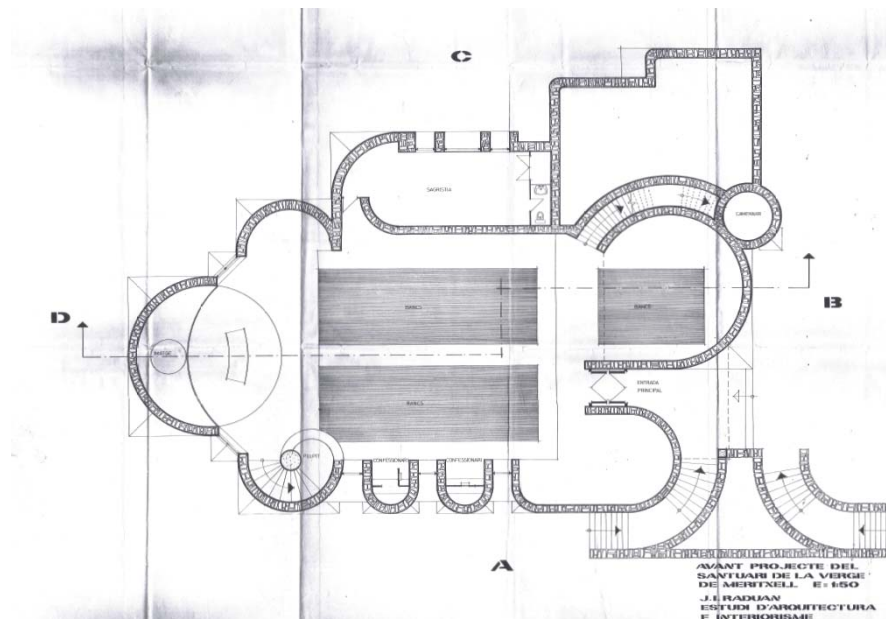
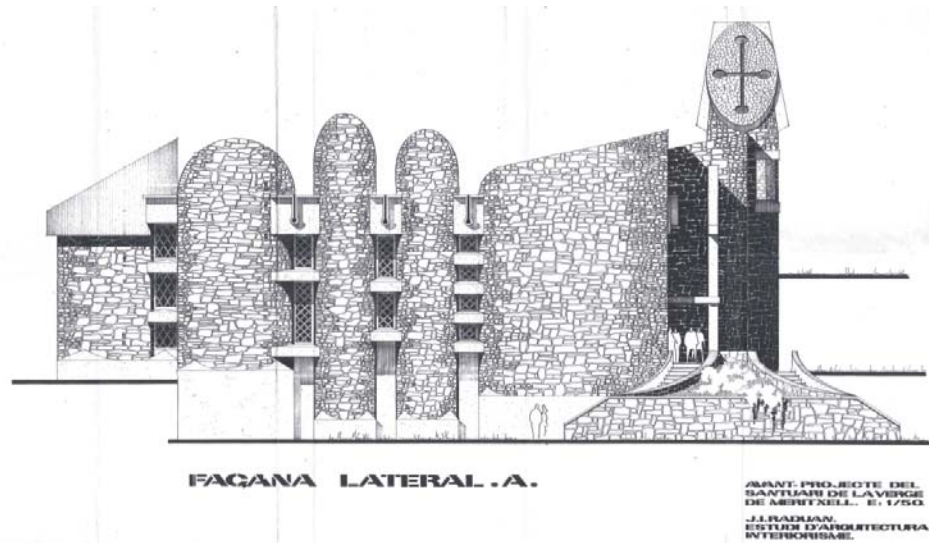

Mentre s'avançava en les converses amb l'equip catalano-andorrà dues propostes alternatives es van presentar al **Consell**. Una era de l'arquitecte asturià **José Vigil** amb la col·laboració, com dirà en la seva memòria, d'un grup d'andorrans encapçalats per **Maria Reig Moles**. Una altra va ser de l'aparellador andorrà **Joan Ignaci Raduan i Paniagua**. Cap de les dues propostes tindrà recorregut.

La proposta de J. Virgil situava diversos edificis en el paisatge. En el primer dibuix (pàgina anterior) veiem l'alçat del centre cultural. En el segon el centre religiós que es tancava, com queda recollit en el darrer dibuix, per una curiosa cúpula retràctil. Aquesta solució recorda molt a les que, anys després, intentarà Santiago Calatrava, com ara la del museu d'art de Milwaukee.

Proposta de Santuari de J. L. Raduan d'evidentíssimes reminiscències gaudinianes com podem comprovar en el remat del campanar (pàgina anterior).

1974 L'ENCÀRREC DEFINITIU

A mitjans de 1974 el **Consell** dóna per bo el projecte presentat per l'equip d'arquitectes, com queda palès en la carta que enviaran a cada un dels membres. De pas se'ls demanava celeritat en la redacció del projecte definitiu amb la intenció de posar la primera pedra el 8 de setembre d'aquell mateix any. Aquesta circumstància ha fet que es doni com a inici de l'obra aquella diada tot i que realment es van començar més tard.

Tinc l'honor de comunicar-los-hi que el M.I. Consell General, en la seva darrera sessió de data 31 de juliol prop-passat, acordà per unanimitat acceptar el projecte de reconstrucció del Santuari de Meritxell, obra comuna del Taller que Vostès dirigeixen, del Taller d'Arquitectura del Sr. Bofill, i dels arquitectes andorrans Srs. Pere Aixàs i Albert Pujal.

A tal fi, els pregaria que completessin tots els plànols necessaris i fessin el possible per a començar els treballs amb la rapidesa corresponent.

Pel que respecta a la propera festivitat del 8 de setembre i tal com convinguérem de viva veu, seria convenient poder presentar al públic -per a simple informació- tots els plànols del projecte, així com perspectives, etc.... Agrairiem, així mateix, que en la referida diada del 8 de setembre, poguéssim comptar amb la seva presència.

Referent a la seva demanda respecte a l'organització i importància de les constructores andorranes, els pregaria volguessin posar-se en contacte amb els arquitectes andorrans Srs. Aixàs i Pujal.

Finalment, voldria suggerir-los-hi una idea que darrerament ha pres una considerable fesomia i que es refereix a la possibilitat de posar la primera pedra el dia 8 del proper mes de setembre. El Sr. Bisbe d'Urgell, Co-Príncep d'Andorra, oficiaria la cerimònia.

Carta enviada a Oriol Bohigas pel Consell el dia 7 d'agost de 1974 que era igual a la que rebran la resta de component de l'equip d'arquitectes (Consell General, 1958/SA/74).

Segons **Pere Aixàs**, poc després de rebre la carta del **Consell**, tant ell com **Pujal** i **MBM** renunciaran a continuar. El **Taller d'Arquitectura** va continuar en solitari amb **Ricardo Bofill**, el seu pare **Emilio** i la seva germana **Anna** al capdavant. **Salvador Clotas**, escriptor que treballava per a ells, serà la persona de contacte amb el **Consell**. La implicació de la família Bofill va ser important, entre altres coses, per què Ricardo no estava titulat i, per això, els plànols estan signats pel pare que era doctor en arquitectura.

1975 EL PROJECTE DEFINITIU I L'INICI DE LES OBRES

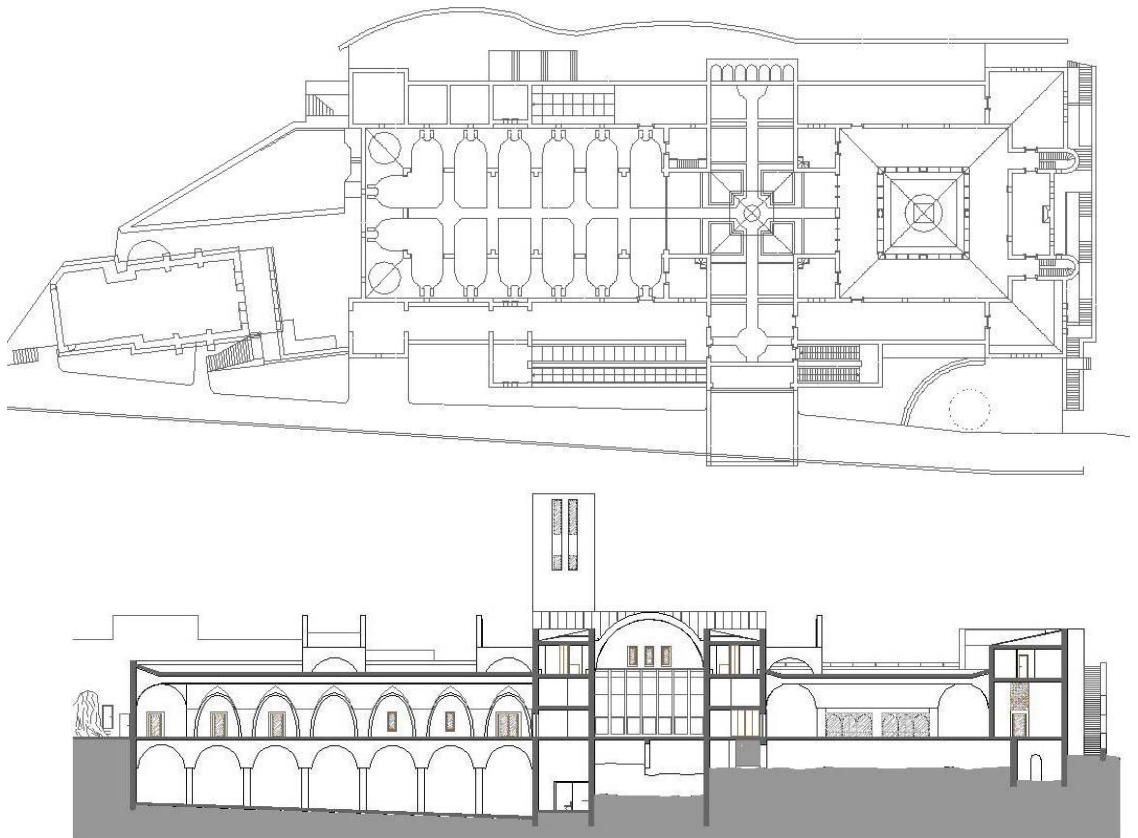
Al gener de 1975 el **Taller d'Arquitectura** presentarà el projecte definitiu. De tot el que s'havia parlat només es va tirar endavant el nou **Santuari**.

Com continuava recordant la mateixa caràtula dels plànols definitius l'edifici era una baula de la cadena que lligava els dos extrems de la catenària paisatgística.

La part que travessava l'edifici seria coberta i la resta, a banda i banda, descoberta com dos claustres oberts.

La traça de la idea de la catenària que unia la secció de la vall continua en la presentació del projecte executiu. El projecte el signà Emilio Bofill (cantonada esquerra de la caràtula).

En l'aixecament que hem fet de l'edifici actual podem percebre encara les restes de la idea inicial. Un espai cobert com un eix perpendicular a la muntanya alineat amb la secció paisatgística que tallava la vall i transversalment un eix descobert amb dos patis a banda i banda.

Al final l'eix central cobert va ser un espai en creu llatina que donava a dos patis laterals descoberts. En el dossier sobre l'edifici que es conserva al **Consell** vam trobar una fotografia que devia servir per mostrar per on aniria la solució de tancament dels testers oberts i, fins i tot, com es podrien veure els arcs exempts que es projectaven.

La vista creiem que deu ser de les **Reials Drassanes de Barcelona** restaurat per **Adolf Florensa** cap a mitjans segle XX que, com hem comentat en altres articles, també va treballar a Andorra. Que la referència de **Bofill** fos un arquitecte noucentista no deixa ser lògica vist que estava en plena etapa postmoderna.

Fotografia trobada en els dossiers sobre l'edifici que conserva el Consell General. Creiem que podria ser de les Reials Drassanes de Barcelona després de la restauració portada a terme per Adolf Florensa arquitecte de l'hotel Rosaleda d'Encamp.

Un cop acabat l'edifici s'ha dit que els característics arcs exempts estaven relacionats amb els que van quedar dempeus al vell temple. La referència era, fins que no es va reconstruir l'església romànica, certament atractiva. Ara bé, és difícil creure que fos així quan en cap document es diu res al respecte ni, tampoc ara, surt esmentat a la plana web de l'arquitecte (ricardobofill.com)¹² on, per contra, s'insisteix en la idea d'alineació d'espais i en la referència a l'arquitectura renaixentista d'Alberti i Palladio. Tota una evidència de la seva aposta postmoderna:

Los dos elementos vertebradores de este proyecto son el puente viaducto y el Santuario, aunque otros elementos del complejo son simbólicamente importantes, tales como (de Este a Oeste) el anfiteatro cóncavo, los gigantescos escalones, el puente sobre la carretera, las torres rampantes, los arcos de las bóvedas, el paseo, el teatro convexo, la fuente, la columnata esculpida y el paseo por el bosque...

¹² Curiosament les fotografies de la web són de dues dècades de la seva construcció. Pertanyen a una fase posterior on vam intervenir per resoldre el problema d'aigua de les cobertes. Vam posar un canal i unes baixants que vam amagar darrera d'unes peces prefabricades de color blanc seguint la línia general de l'edifici i que passen totalment desapercebudes.

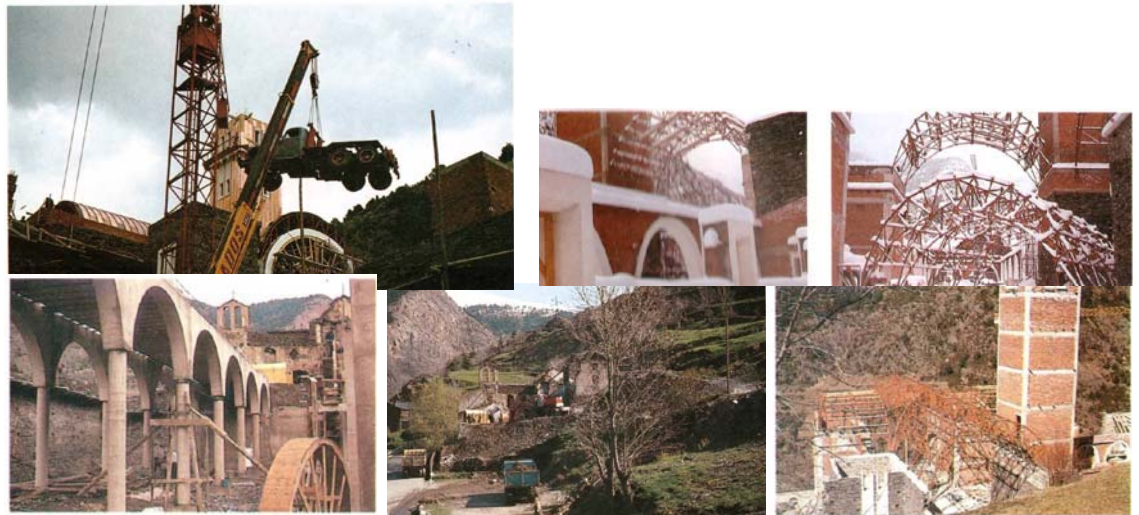

La inspiración surgió de los orígenes románicos originales a través de la utilización Albertiana y Palladiana neo-Pitagórica de raíces cuadradas y círculos, incluyendo la adición de ciertos elementos de inspiración catalano-mudéjar...

Los planos del proyecto relacionan plantas, secciones, y fachada a través de un esquema armónico basado en la numerología simbólica y en la relación de la medida básica en el terreno y el programa. En el exterior se evidencia una clara influencia románica, una forma que pertenece a la negra montaña envuelta en vegetación inspiradora, sobre las ruinas de lo que probablemente fue una pequeña aldea, recuperando la filosofía arquitectónica de otros templos de la zona, pero muy consciente de su escala.

1975 -1976 LES OBRES

La fase principal de les obres abraça els anys 1975 i 1976, tot i que es va treballar fins a l'any 1978. El contractista principal va ser Construccions Mariné, al que devem les fotografies de les obres.

Sèrie de fotografies del llibre *25è aniversari de Construccions Mariné* amb diferents fases de la construcció del Santuari. Es veu l'inici de l'excavació, els pòrtics de formigó de la cripta, les encavallades metàl·liques i els tancaments ceràmics de les parets. En el llibre l'autoria s'adjudica a Bofill i Yves Serra. Bofill coneix a Serra a Andorra i gràcies a Aixàs, serà peça fonamental de la seva etapa francesa.

El Santuari es va bastir sobre una plataforma que va generar un soterrani -anomenat cripta- sobre la qual murs de fàbrica ceràmica revestida de pedra o directament de pedra tanquen una allargada planta rectangular. Els arcs de formigó blanc recullen les rosques de pedra a llibret. El cobriment de la nau i dels patis es va fer amb encavallades metàl·liques de mig punt acabades amb xapa de coure a l'igual que el campanar. Interiorment el sostre es remata amb fullola pintada imitant les voltes de maó de pla previstes que no es van executar¹³, no sabem si per raons econòmiques o per la necessitat de celeritat. Les parets i el terra es van recobrir amb peces de pedra artificial, blanques i negres, que dibuixen figures geomètriques combinades amb miralls en les cantonades. La lleugeresa de l'obra i la manca d'estudi de les entregues i remats (murs, paviments, voltes...) ha obligat a un manteniment constant del monument des de la seva construcció.

¹³ Veure en la nostra web *El secret ocult de l'Hotel Rosaleda: les membranes de maó de pla*.

Fotografia del conjunt del Santuari de Meritxell amb la reconstrucció de l'antic temple a l'esquerra i el nou Santuari a la dreta (andorraturime.ad).

Al final les referències renaixentistes a les quals al·ludeix **Bofill** no es van traduir en un llenguatge classicista de columnes i arquitraus, com sí que passarà en els seus projectes francesos¹⁴. En aquest cas, la contenció expressiva, la disposició en feixa i la tonalitat dels materials fa que l'edifici quedi integrat en l'entorn de **Meritxell**. Per contra, la diferència d'escala i la posició perifèrica de l'antic Santuari el relega a un segon pla sense estar del tot incorporat en el conjunt. En l'interior el contrastat joc de formes en blanc i negre no assoleix, a parer nostre, la intemporalitat de l'exterior. En tot cas, l'edifici d'en **Bofill** va ser declarat bé d'interès cultural com a monument el 16 de juliol del 2003 i és un referent de l'arquitectura contemporània del nostre país.

T. +376 869 558 · www.enricdilme.com

¹⁴ *Arc de la Défense* (Paris 1973), *Les Halles* (Paris 1975), *Port Juvenal* (Montpellier, 1989), *El barri d'Antigone* (Montpellier, 1999)...